

"OKUMA" NIN MEKANİZMASI VE OKUMA ARACININ BAZI NİTELİKLERİ

Cavit BİNBAŞIOĞLU

"Okuma"nın mekanizması ve okuma öğretimi konusundaki araştırmalar yüz yıldan daha fazla bir süre önce başlamış ve bu konuda bir hayli yayın yapılmıştır. Bu yazıda bununla ilgili bulunan araştırmalardan bir özet sunulacaktır.

Okumanın Tanımı

Okuma, çok kısa olarak, "basılı bir sayfadaki yazıdan düşünceyi anlamak, yahut bir sayfadan anlam çıkarmak"tır. Kuşkusuz, düşünce ya da anlam, yazının kendisinde yoktur. Bunu, okuyan kişi, kendi zihin gücüne ve yaşantılarına göre kendisi çıkaracaktır. Sayfadaki yazı, yahut metin, bu oluşumda yalnızca bir uyarıcıdır. Bu duruma göre, okuma, yazılı bir sayfa karşısında, duygu, düşünce ve tutum olarak, kişide ortaya çıkan bir dizi "tepki" olarak tanımlanabilir.¹

Buradan, "okuma"nın, gerçek anlamda bir "anlama süreci" olduğunu kabul edebiliriz. "Anlam"a yer vermeyen bir yazılı sayfayı sözle aynen yinelemeye yönelik davranışların okuma ile ilgisi yoktur, denilebilir. Bu türlü davranışlar, olsa olsa, söz konusu metni "ses" haline çeviren birer "seslendirme" davranışdır.

Okuma Süreçleri

Okuma, çok karmaşık bir dizi süreçten oluşur. Bunun, okuyan kişinin zekâ derecesine, duyu organlarının sağlamlık ve çalışmasına, sunulan okuma aracının değişik niteliklerine

ilişkin yönleri vardır. Bunların hepsi, okuma mekanizmasının anlaşılmasına ve sonuç olarak da okuma araçlarının niteliklerinin belirlenmesine yardım eder. Bu yazıda bunların ana çizgilerine değinilecektir.

Okuma olgusunda bulunan süreçler şunlardır :

1. Okuma parçasından alınan izlenimlerin, izlerini gözün ağtabakası üzerine bırakması ;

2. Sinir akımlarının bu izleri -zorunlu olarak- ağtabakasından beynin görme merkezine iletmesi ;

3. Sinir akımlarına anlam veren zihinsel çağrışımların uyarılması ya da kurulması ;

4. Sinir akımlarının beynin görme merkezinden devimsel dil merkezine geçmesi ;

5. Sinir akımlarının, devimsel dil merkezinden dil, dudak, kulak ve sesi oluşturan ses telleri ile diğer yanak ve boğaz kaslarına geçmesi ;

6. Dil kaslarının devinime (harekete) geçmesi ve sözcüklerin söylenmesi.

Çocuk, okumayı öğrenirken ya da okurken, açık ya da kapalı olarak bu süreçlerden geçer. Yazılı sözcük ile onun kendisi, söylenişi, anlamı çağrışımlarla, yani "şartlı tepki" yöntemiyle birbirine bağlanır. Bu yolla, çocuk, yazılı sözcüğü ya da metni gördükçe, onun anlamına ulaşarak "okuma"yı öğrenir. Bundan sonra, artık, çocuk, örneğin "okul" yazısını bir yerde gördüğü zaman, kendisinin okuduğu yeri anımsar. "Okul" sözcüğünü işittiği

her yer ve durumda da onun söylenişi ve anlamını anımsar.

Yukardaki altı süreç arka arkaya birer basamak oluşturur. Bunların ilk üçü sessiz okumada daima vardır. Dördüncü, beşinci ve altıncı basamaklar ise sesli okumada görülür. Çok önemli olmakla birlikte, bugün dördüncü ve beşinci basamakların nasıl oluştuğu bilinmemektedir.

Okuma öğretiminde amaç, hızlı ve anlamlı okumayı öğrenmektir. Burada en büyük görev, bir duyu organı olarak "göz" e düşmektedir. Dış dünyadan alınmış olan uyaranlar, ilk önce gözün ağtabakasına kolayca geçebilmelidir. Bunu sağlayan etkenler, gözün yapısı ve çalışmasıyla ilgilidir.

Hızlı ve Anlamlı Okumayı Sağlayan Başlıca Etkenler

Bu konuda, 1881'den başlayarak 1920'lere Fransa'da E.Javal, Almanya'da A.Webber ve A.B.D. 'de de E.C. Sanford, Griffing, E.B. Huey ve C.T. Gray tarafından pek çok araştırma yapılmıştır. Tekniğin gelişmesiyle çok özel ve duyarlı fotoğraf makinaları kullanılarak yapılan bu araştırmalar, ilk okuma yazma öğretiminin yöntemlerine büyük katkılarda bulunmuştur. Bu araştırmaların sonuçları, vakit geçmeden ülkemizde de yayımlanmıştır.²

Hızlı ve anlamlı okumaya ilişkin etkenler başlıca iki grupta toplanabilir:

1. Kişiyeye ve onun alışkanlıklarına ilişkin etkenler
2. Kullanılan okuma aracının niteliklerine ilişkin etkenler.

Söz konusu bilimsel araştırma ve kaynaklardan yararlanarak bunları şöyle açıklayabiliriz:

1- Kişiyeye ve onun alışkanlıklarına ilişkin etkenler :

Bunlar, metni okuyan kişinin zekâ derecesi, duyu organlarının, özellikle de gözlerinin yeterli gelişmesiyle ilgili olan etkenlerdir. Burada bunların ilk ikisini söz konusu etmeyeceğiz; okuma esnasında gözün yaptığı hareketler üzerinde duracağız.

a. Gözün satır üzerindeki görüş alanının genişliği: Belki en önemli etken budur. Gözün görüş alanı ne kadar fazla olursa, okuma da o kadar hızlı olur. Göz, okurken satır üzerinde- sanıldığı gibi -kayarak ilerlemez. Göz, bu sırada , satır üzerinde yer alan sözcük gruplarına birtakım "sıçrama" tepkileri yapar. Bu sıçramalar, başlangıçta düzgün değildir. Kimi zaman az, kimi zaman çoktur. Okuyan kişi, tanıdık sözcüklere rastladıkça "uzun", anlamını bilmediği yabancı sözcüklere rastladıkça da "kısa" sıçramalar yapar. Bu uzaklığa, "göz uzaklığı" denir. Burada genel eğilim, tek bir harfe ya da sözcüğe değil, bir sözcük grubunadır. Bu, özellikle Gestalt psikolojisinin ortaya koyduğu bir gerçektir. Bu yolla elde edilen algıya "toptan" (global, senkretik) algı denir. Buna göre , her sözcük, kendisini oluşturan öğelerden ayrı ve başka bir şeydir. Bu yolla, kişi, bir metni oluşturan sözcük gruplarını anlama çevirerek tümceyi, paragrafı ve son olarak da metni okumayı, yani metnin anlamını kavramayı öğrenir. Bunun için ilk okuma ve yazma öğretimine bir, iki ve üç sözcüklü kısa tümcelerle başlanır. Bunlar, genellikle, bir satırı geçmeyen tümcelerdir. Bir satırın okunmasında göz, iki-üç sıçrama yapabilecek hale geldiği zaman, sağlıklı bir okumanın ilk şartları gerçekleşmiş demektir.

b. Gözün gerileme hareketlerinin azlık ve çokluğu: Göz, okurken ile-

riye doğru "sıçrama" hareketleri yaptığı gibi, geriye doğru "dönüş" hareketleri de yapar. Buna, sesli okumada sessiz okumadan daha çok rastlanır. Geriye doğru hareketin iki çeşidi vardır : 1- Kısa-ileri göz hareketinden sonra görülenler, 2- Uzun-ileri göz hareketinden sonra görülenler. Birincisi yabancı sözcüklerin okunmasından sonra olur ki, okuması zayıf olanlarda görülür. İkincisi, uzun-ileri hareketin sonucunda görülür ki normaldir. İyi okurlarda gerileme hareketlerine daha az rastlanır. Kimi zaman, uzun tümcelerde anlamı kavramak için gerileme hareketi yapmak gereklidir. Gerileme hareketine fırsat vermemek için, okurken, gözün satır üzerinde biraz sağ-ileriye bakmasında yarar olabilir.

c. Her sıçramadan ve her geriye dönüşten sonra gözün yaptığı "duraklama" süresinin azlığı ya da çokluğu: Göz, okurken yaptığı her sıçramadan ve geriye dönüş yaptığı zaman da her geriye dönüşten sonra bir süre duraklar ; sonra yeniden sıçramaya devam eder. "Okuma", yani yazı şeklinin anlama çevrilmesi, bu duraklama süresinde olur. Okunan metindeki sözcükler, çocuğun daha önce tanıdığı, yani bildiği sözcükler olursa; bu duraklamanın süresi de o kadar azdır. Bu durumda, okuma daha "hızlı" gerçekleşir. Bunun için, okuma öğretiminde kullanılacak sözcüklerin önemli bir kısmının, daha önceden öğrenilmiş sözcükler olmasına özen göstermek gerekir.

"Duraklamanın yerleri sözcüklerin herhangi bir yerinde olabileceği gibi, sözcük aralarında da olabilir. Birinci ve sonuncu duraklama noktaları, genellikle satırın sonlarından çok, içinde gerçekleşir.³

Durakma sayısı ve süresi, sesli okumalarda, sessiz okumalardan daha çok olur. Bu nedenle, sessiz okuma, sesli okumadan daha hızlıdır. Daha doğrusu, nedenlerinden biri budur. Duraklama süresi, ortalama olarak, sesli okumada saniyenin 1/5'i, sessiz oku-

mada ise 1/6' sıdır.

d. Gözün, okurken satır sonuna vardığında, ani bir dönüşle, onu izleyen satırın başına geçişte gösterdiği beceri: Bu beceri, başlangıçta her satırın ayrı bir tümce olmasıyla oluşur. Bir satırda eksik tümce bulunursa, onun ikinci ya da daha sonraki satırlarda tamamlanması, duraklamanın sayısını ve süresini arttırır ve sonuç olarak da okumanın hızını keser.

Görülüyor ki, bir metni okuyan kişi, metin üzerinde ne kadar geniş bir alanı görüyor ve göz sıçramaları ne kadar geniş bir alanda yapılıyorsa, duraklamaların sayısı ne kadar azsa ve duraklamalarda ne kadar az duruluyorsa, satırın sonuna varıldığı zamanda da -orada fazla beklemeden - hemen öteki satırın başına geçilebiliyorsa, okumanın hızı ve başarısı o kadar yüksektir. Böyle okurlara "iyi okur" denir.

Baştan beri ifade ettiklerimizi "göz-ses uzaklığı" kavramını açıklamakla özetleyebiliriz:

Göz-Ses Uzaklığı

Sesli okumalarda açık olarak görüldüğü üzere, gözün gördüğü alanla seslendirilebildiği (yani sesli olarak okuyabildiği) alan arasında bir fark oluşur. Bu, "göz uzaklığı" ile "ses uzaklığı" arasındaki farktır. Bu farka, "göz-ses uzaklığı" denir. Göz-ses uzaklığının çok olması, kişinin iyi bir okur olduğunun belirtisidir. Acemi okurlarda bu fark çok azdır, hatta hiç yoktur. Kişi, ancak görebildiği alanı seslendirebilir. İyi okurlar, bir bakışta uzunca bir alanı gördükleri ve yazı şeklini anlama çevirebildikleri halde, ses organları bunları ifade etmeye yetmemektedir. Bunun için, göz uzaklığı ile ses uzaklığının arası açılmaktadır. Buna göre, göz-ses uzaklığını arttırmak, okumada hızlı ve anlamlı okumayı sağlamak demektir.

Göz-Ses Uzaklığı Nasıl Artırılabilir?

1. Çocuğa okutulacak metinde geçen yabancı sözcükler, daha önceden öğretilmiş olmalıdır.

2. Okunacak metin, çocukların bilgi ve zihin düzeylerinin üzerinde olmamalıdır.

3. Satırların uzunluğu çok olmamalıdır. Araştırmalarda 9 cm. azami uzunluk olarak görülüyor. Satırlar, aşağı yukarı eşit uzunlukta olmalıdır.

4. Satırlardaki tümceler ne çok uzun, ne de çok kısa olmamalıdır. Başlangıçta iki üç sözcüklü tümceler yeterlidir. Sonra arttırılabilir. Daha sonraları bir tümce iki satırda yer aldığı zamanda da her satırda 1-2 sözcük grubu bulunmasına özen gösterilir. Çocuğun gözü harfe ve sözcüğe değil, sözcük gruplarını görmeye âdeta şartlanmalıdır.

5. Metindeki harflerin bütünlüğü (puntoları), okuyacak kişinin yaşına uygun olmalıdır.

6. Satırdaki harf ve sözcükler arasındaki aralıklar, ne çok kısa, ne de çok uzun olmamalıdır.

7. Satırlar arasındaki aralıklar da ne çok sıkı, ne de çok seyrek olmalıdır.⁴

8. Geriye dönüşleri önlemek için, gözün, satır üzerinde biraz sağ-ileri bakmasında da yarar olabilir.

Yukarda açıklanan etkenlerin büyük bir kısmı okuma aracının niteliklerine ilişkindir. Bunların hepsi, gözün ağtabakasına gelen izlenimleri daha kolay almasına yardım eden etkenlerdir. İyi bir okuma aracı hazırlamak için bunların bilinmesi gerekir.

2-Kullanılan Okuma Aracına İlişkin Etkenler:

a. Okuma metinlerinde yer alan harflerin çeşidi ve büyüklükleri: Okuma metinlerinde yer alan

harflerin çeşidi ve büyüklüğü, okuyacak kişinin yaşına, kullanılan aracın renk, kalınlık, saydamlık vb. niteliklerine, ortamdaki ışığın kuvvetine göre değişir.

Göz, duyu organları içinde gelişmesi en uzun süren bir organdır. Göz, gelişmesini 12 yaşına kadar sürdürür. Bu nedenle, göz, yetişkinlere özgü olan 10 puntoluk yazıları, ancak 12 yaşından sonra rahatlıkla okuyabilir.

İngiltere 'de 1913 yılında yapılan bilimsel bir araştırmada, kitapların 7 yaşındaki çocuklar için 24 punto, 7-8 yaşındakiler için 18 punto, 7-9 yaşındakiler için 12 punto, 9-12 yaşındakiler için 11 punto, 12 yaşından yukardakiler için de 10 punto ile yazılmaları gerektiği belirtilmiştir.⁵

Harflerin çeşidi, yani "karakterleri" de okumayı etkiler. Bazı çeşitleri okumaya daha elverişlidir. Bu konuda bir araştırma olmadığını sanıyoruz. Bugün basılacak kitaplar bilgisayarlar da dizilmektedir. Bunlarda değişik punto ve karakterler bulunmaktadır. Eskiden el ile dizilen harflerin puntoları ile bugünkü harflerin puntoları arasında da farklar olabilir.

Milli Eğitim Bakanlığı 16 Haziran 1993'te 21609 sayılı Resmi Gazete'de yayımladığı Eğitim Araçları Yönetmeliği'nin 10. maddesinde basılı kitap ve dergilerde kullanılacak harf ve rakamları şöyle saptanmıştır:

İlkokul birinci sınıf için 24 punto
İlkokul ikinci sınıf için 18 punto
İlkokul üçüncü sınıf için 14 punto
İlkokul dördüncü sınıf için 12 punto
İlkokul beşinci sınıf için 11 punto

Daha üst öğrenim basamakları için 10 punto

Burada verilen ölçütler, yukarıda açıklanan bilimsel araştırma sonuçları ile karşılaştırılırsa, bu ölçütler genel olarak araştırma sonuçlarına uygundur. Ancak, üçüncü sınıf için verilen ölçütte biraz bir fark olduğu görülüyor. Üçüncü sınıfta okuyan öğrencilerin 7-9 yaşlarında buldukları dikkate alınır, bunlar için 14 punto yanın da, zaman zaman 12 punto kullanılması uygun olabilir. Arada bir de 16 punto vardır. 2. sınıflarda ya da üçüncü sınıflarda, yerine göre bu punto da kullanılabilir.

Bununla birlikte, her sınıfta değişik yaşta öğrencilerin bulunabileceği ve ders yılı başı ile ders yılı sonu arasında da -bu yaşlarda- önemli farklar olabileceği düşünülerek verilen ölçütleri biraz daha esnek kullanmakta yarar vardır. Örneğin, ilkökul birinci sınıfın ilk döneminde 24 punto, ikinci döneminde 18 punto; ikinci sınıfın da ilk döneminde 18 punto, ikinci döneminde 14 punto ... gibi. Bunun içindir ki, psikolojik araştırmalarda da "sınıf" yerine, "yaş", daha doğrusu "yaş grupları" ndan söz edilmiştir.

Okuma araçlarından fazla geniş ve fazla dar olmayan, süslerden arınmış "karakter"de harfler kullanmak, özellikle başlangıçta daha yararlıdır. Bu bakımdan, ilk sınıflarda bilgisayarlarda "Helvetica" ve "Taim" karakterlerini kullanmak, daha uygun gibi görülüyor. Bunlar, diğer "Avent Garde" ve "Bookman" karakterlerine göre daha dar bir alan kaplarlar. Bununla birlikte, değişik karakterde harflere öğrencileri alıştırmak gerekir.

Okuma öğretiminde başlangıçta büyücek puntolar kullanılır. Fakat, amaç, normal olan 10 puntoyu kullanmak olduğundan, buna gereğinden fazla yer vermeyerek, 10 puntoya yakın olan yukardaki sınıf ölçütlerini kullanmakta

yarar vardır.

Çocuk ve gençler, fizyolojik olarak, 12-15 cm. uzaklıktaki bir harfi ya da yazıyı okuyabilecek bir olgunlaşma düzeyine erişmişlerdir. Fakat, bu kadar bir uzaklıktan okumayı sürdürürlerse - özellikle az ışıklı ortamlarda - miyop olma tehlikesi vardır. Bunu önlemek için gözlerin, yazıdan 25-30 cm. uzakta bulundurulması önerilmektedir. Yine bunun gibi, göz sağlığı bakımından, okuma metninin, beyaz ve fazla parlak olmayan kâğıtlar üzerine basılması daha uygun görülmektedir.⁶

Okuma Metinlerinde Satırların Uzunluğu

Okuma üzerinde en çok etkili olan etkenlerden biri de satırların uzunluğudur. Uzun satırlar, gözün, yukarıda açıkladığımız "sıçrama" hareketlerinin ve "duraklama" noktalarının karışmasına neden olur. Bu da okumayı -sonuç olarak da- anlamayı zorlaştırır. Bu durum, satır üzerinde gözün daha fazla sıçrama hareketi yapmasını gerektirir ve gözleri yorar. Araştırmalara göre, en uygun satır uzunluğunun 6,5-9cm. arasında olduğu ortaya konmuştur. ("Okumanın Tatbik Edilmiş Psikolojisi" adlı kitabın yazarı Towler D. Brooks'un araştırmacı E.B. Huey'in "Okumanın Psikolojisi ve Pedagojisi" adlı kitabından alıntılıdığına göre, bu uzunluk 2,5 - 3,5 inçtir. Bir inç 2,54 cm. olduğuna göre verilen sayılar 6,5 - 9 cm. 'dir.)⁷

Buna göre, en az uzunluk, bir gazete sütununun genişliği kadardır. Araştırmalarda 9 cm. - çocuklar için- azami uzunluk olarak görülüyor.⁸

Çocukların okuyacakları metinlerin soyut olmaması, kitapların resimlerle somutlaştırılması gerektiği de bilinen bir şeydir. O zaman, bir sayfada 9

9 santimetreden arta kalan kısmın resim ve uygun boşluklarla doldurulması gerekir , demektir. Bunun için, sözü geçen yönetmelikte ilkokul birinci döneminde kullanılacak kitapların A4 kâğıdı büyüklüğünde olması istenmiştir ki , bu, amaca uygundur.

İyi bir okuma için gözlerin satır üzerinde ritmik sıçraması, az sayıda geriye dönüş yapması, geriye dönüş yaptığı zamanda da duraklarda az durması esas olduğundan ve bu işin okuyan kişide bir " alışkanlık " haline gelmesi gerektiğinden, satırların uzunluğunun aşağı yukarı eşit olmasına önem vermek gerekir.⁹

Bunun içindirki, okuma araçları "bu alışkanlıkları " kazandırmaya elverişli olmalıdır. Kuşkusuz , bunun için "alıştırma " ya da gerek vardır.

Satırlarda Harflerin Aralığı ve Satırlar Arası Genişliğin Azlık ve Çokluğu

İyi bir okuma için yukardaki esaslar yanında, bir de harfler arasındaki aralık ile satırlar arasındaki genişliğin de uygun biçimde

olması gerekir. Yapılan araştırmalar, bir satırda yer alan harfler arasındaki aralık genişliğinin 0.3 ile 0.4 milimetre olduğunu göstermiştir. Bundan daha azı harflerin birbirine yakınlığı sonucu, okumayı zorlaştırdığı gibi, anlamayı da güçleştirir. Harfler arasındaki daha fazla genişlik de sözcük ve tümceleri satır üzerinde yayar ve okuru aynı şekilde rahatsız eder. Bu da "ağır" ya da "yavaş" okumaya yol açar.

Satırlar arası açıklık da yazının puntosuna uygun olmalıdır. Çok sık ve çok seyrek satırlar, okuru rahatsız eder ve yorar . Yapılan araştırmalar, bu aralığın , bir okuma metninde ortalama 2,5 milimetre olması gerektiğini ortaya koymuştur.¹⁰

Daha sonra çıkmış yayınlarda da burada açıklanan araştırma sonuçları yinelenmekte ve okuma araçlarının niteliklerindeki görüşler desteklenmektedir.¹¹

Okumanın burada açıklanan mekanizmasına bağlı ve ona uygun olarak hazırlanacak bir okuma aracı, daha anlamlı ve daha hızlı bir okumayı sağlayacaktır.

Cağdas Eğitim, Kasım 1993